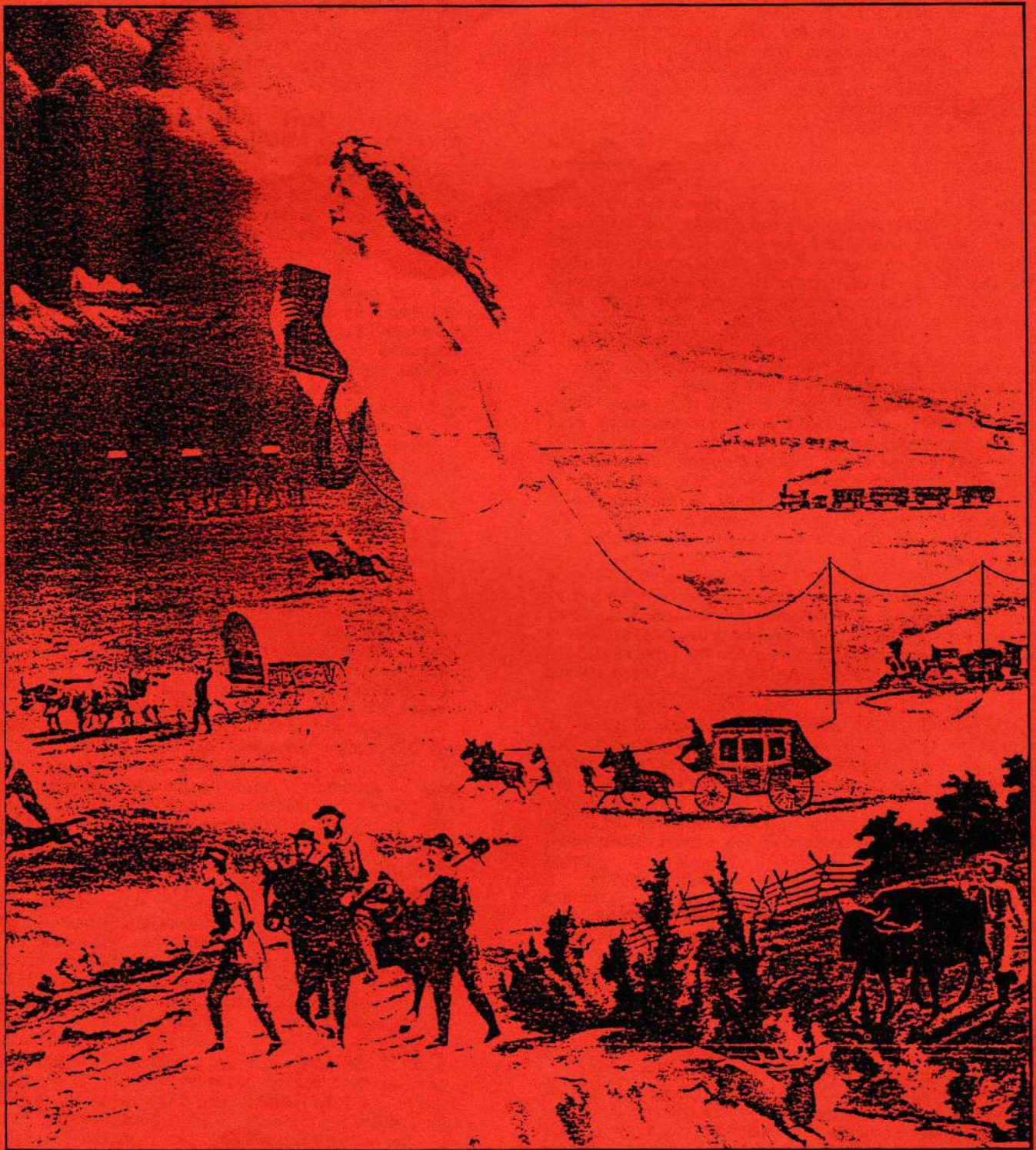

ΟΥΤΟΠΙΑ

Η ΑΝΑΤΡΕΠΤΙΚΗ ΦΑΝΤΑΣΙΑ

Amedeo Bertolo

(Τό κείμενο πού ακολουθεῖ εἶναι μιά ἀπό τίς εἰσηγήσεις πού ἔγιναν στό συνέδριο μέ τόν γενικό τίτλο "Ἡ Λειτουργία τῆς Οὐτοπίας", τό ὁποῖο πραγματοποιήθηκε στό Μιλάνο (26-27 Σεπτεμβρίου 1981) καί ὀργανώθηκε ἀπό τό Κέντρο Ἐλευθεριακῶν Μελετῶν "Τζουζέππε Πινέλλι" (Centro Studi Libertari "Giuseppe Pinelli", viale Monza 255, 20126 Milano, Italia).)

"Ἐνας ἀτλαντας πού δέν περιέχει τήν Οὐτοπία δέν ἀξίζει νά τοῦ ρίξεις οὔτε μιά ματιά, ἀφοῦ δέν ἔχει τόν μόνο τόπο στόν ὁποῖο πάντα ἤθελε νά φτάσει ἡ ἀνθρωπότητα" κι ὅταν θά τόν πλησίαζε ἡ ἀνθρωπότητα, θά γύριζε τό βλέμμα της ἄλλου καί, ἀνακαλύπτοντας ἕναν ἀκόμα καλύτερο τόπο, θά σήκωνε πανιά γιά κεῖ. Ἡ παλιά αὐτή χώρα, τό παλιό ἐγκαταλελειμμένο νησί θά ἔχανε τότε τό ὄνομά του, δέ θά λεγόταν πιά οὐτοπία." (Ο. Οὐάλιντ)

1. Διαδοχικά, ἡ οὐτοπία γνώρισε περιόδους αἰγλης καί περιόδους ἀφάνειας, περιόδους δηλαδή κατά τίς ὁποῖες κυριαρχοῦσαν οἱ θαυμαστές της ἢ οἱ συκοφάντες της. Ἔτσι κι ἄλλιως, ὅμως, οὔτε οἱ πρῶτοι οὔτε οἱ δεῦτεροι λείπουν ποτέ: πάντα ὑπάρχουν, δηλαδή, τόσο αὐτοί πού χρησιμοποιοῦν τόν ὄρο μέ ἀρνητική ἔννοια ὅσο καί αὐτοί πού τοῦ ἀποδίδουν θετικές ἀξίες. Μιά κάπως μακρόχρονη περίοδος ἀφάνειας ἦταν αὐτή πού ἀκολούθησε μετά τή γνωστή κριτική τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς (ἡ ὁποία, ὅπως, ὑπῆρξε λιγότερο καταστροφική ἀπό τίς θέσεις τῶν ἐπιγόνων τους καί τοῦ λεγόμενου "ἀγοραίου μαρξισμού"). Στή συνέχεια, ἀκολούθησε μιά περίοδος βαθμιαίας ἀνάκτησης τῆς ἀρχικῆς αἰγλης της, ἀκόμα καί γιά μαρξιστές ὅπως ὁ Μπλόχ καί ὁ Ρίλε, ὥσπου ἀποδόθηκε πάλι ἡ θετική σημασία τοῦ ὄρου κατά τή δεκαετία τοῦ '60. Στό μεταξύ, ὅμως, ἀναπτύσσεται μιά νέα τάση κριτικῆς ὅσο ἀφορᾷ τήν οὐτοπία, αὐτή τή φορά περισσότερο "φιλελεύθερη-δημοκρατική" (Πόππερ-Ντάρντορφ) παρά "ἐπιστημονική-σοσιαλιστική" μέ ἀποτελεσμα, νά μπορεῖ σήμερα νά βρεῖ κανεῖς, στήν κοινωνιολογική καί πολιτική βιβλιογραφία τῶν τελευταίων δέκα-δεκαπέντε χρόνων, στοιχεῖα καί ἐπιχειρήματα τόσο ὑπέρ ὅσο καί ἐναντίον τῆς οὐτοπίας, σέ μεγάλη ἀφθονία καί γιά ὅλα τά γούστα: ἐπαναστατικά, ρεφορμιστικά, συντηρητικά, ἀντιδραστικά.

Ἐκεῖνο πού γίνεται ἄμεσα ἀντιληπτό ἄν μελετήσουμε προσεκτικά τή σχετική βιβλιογραφία καί τήν ἀρθρογραφία τῶν ἐφημερίδων εἶναι αὐτό ἀκριβῶς πού κούβεται πίσω ἀπό τίς ἀλληλοσυγκρουόμενες γνώμες ὅσο ἀφορᾷ τήν οὐτοπία: α) ἡ πολλαπλότητα τῶν ἐννοιῶν πού ἀποδίδονται στόν ὄρο, καί/ἢ β) οἱ ἰδεολογικές προκαταλήψεις ἐκείνων πού ἐκφράζουν αὐτές τίς γνώμες.

Ἀκόμα καί στό χῶρο τῶν ἀναρχικῶν ὑπῆρχε, ἐδῶ καί πάνω ἀπό ἕκατό χρόνια, καί ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει ἀκόμα καί σήμερα, τόσο μεγάλη ποικιλία ἀπόψεων ὡς πρός αὐτό τό θέμα ὥστε δέν μπορεῖ ν' ἀποκλείσει κανεῖς γενικά οὔτε τήν ἀπόλυτη ἀρνηση οὔτε τή δογματική ἐξύμνηση. Στήν περίπτωση τῶν ἀναρχικῶν, τόσο ἡ θετική ὅσο καί ἡ ἀρνητική χρήση τῶν ὄρων οὐτοπία, οὐτοπικός κτλ., φαίνεται ὅτι ὀφείλεται στίς ἐξωτερικές πολιτιστικές ἐπιδράσεις — πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ ἀναρχική κουλτούρα ἀνταποκρίνεται κάθε φορά λίγο-πολύ μηχανικά, ἀπό μιμητισμό ἢ ἀπό ἀντίδραση — καί κυρίως στή σημασιολογική ἀσάφεια τῶν δύο παραπάνω ὄρων.

Αὐτό πού προέχει, λοιπόν, σέ ὁποιαδήποτε συζήτηση σχετικά μέ τήν ἀναρχική οὐτοπία, καί ἀκόμα περισσότερο σχετικά μέ τήν οὐτοπία γενικά, εἶναι ἡ ἀνάλυση τῆς σημασίας τῶν λέξεων.

Μιά βασική θέση αὐτῆς τῆς εἰσηγήσεώς μας εἶναι ὅτι, σύμφωνα μέ τίς περισσότερες ἀπ' τίς σημασίες της, ἡ οὐτοπία ἀντιπροσωπεύει μιάν ἀπεριόριστη καί θετική διάσταση τοῦ ἀνθρώπου — τή διάσταση τῆς ἐλπίδας, τῆς ἀνατρεπτικῆς θέλησης, τῆς δημοκρατικότητας — καί, ἰδιαίτερα, ὅτι ὁ ἀναρχισμός ὀφείλεται, μέ κριτική διάθεση ἀλλά χωρίς συμπλέγματα, νά ἐξερευνησε καί νά διευρύνει αὐτή τή διάσταση. Ἄν ἕνας Μάμφοντ γράφει ὅτι "τό σημαντικότερο καθῆκον μας εἶναι νά χτίσουμε πύργους στόν ἀέρα" (καί δέν πρόκειται γιά κάποιον ὄνειροπαρῆ ἀλλά γιά ἕνα συγκεκριμένο μεταρρυθμιστή), ἄν ἕνας Ράισμαν γράφει ὅτι "ἡ ἀφύπνιση τῆς παράδοσης τῆς οὐτοπικῆς σκέψης φαίνεται πῶς εἶναι ἕνα ἀπό τά σημαντικότερα πνευματικά ἐπιτεύγματα τῆς ἐποχῆς μας",

ἄν ἕνας Μαρκοῦζε λέει ὅτι "πρέπει ν' ἀκολουθήσουμε ἕνα δρόμο γιά τό σοσιαλισμό πού ὀδηγεῖ ἀπ' τήν ἐπιστήμη στήν οὐτοπία καί ὄχι, ὅπως πίστευε ὁ Ἐνγκελς, ἕνα δρόμο πού ὀδηγεῖ ἀπό τήν οὐτοπία στήν ἐπιστήμη", τότε ἡ ἀναρχική κουλτούρα, πού ἐκφράζει τήν ἐλπίδα καί τή θέληση γιά τήν πιό ριζοσπαστική κοινωνική ἀλλαγὴ τῆς ἱστορίας, μπορεῖ καί πρέπει νά ἀνακτήσει δὴ τήν πλούσια θετικότητα τῆς οὐτοπίας, πρέπει νά ἐπαναβεβαιώσει τήν παραδοσιακή της "τόλη γιά τήν οὐτοπία".

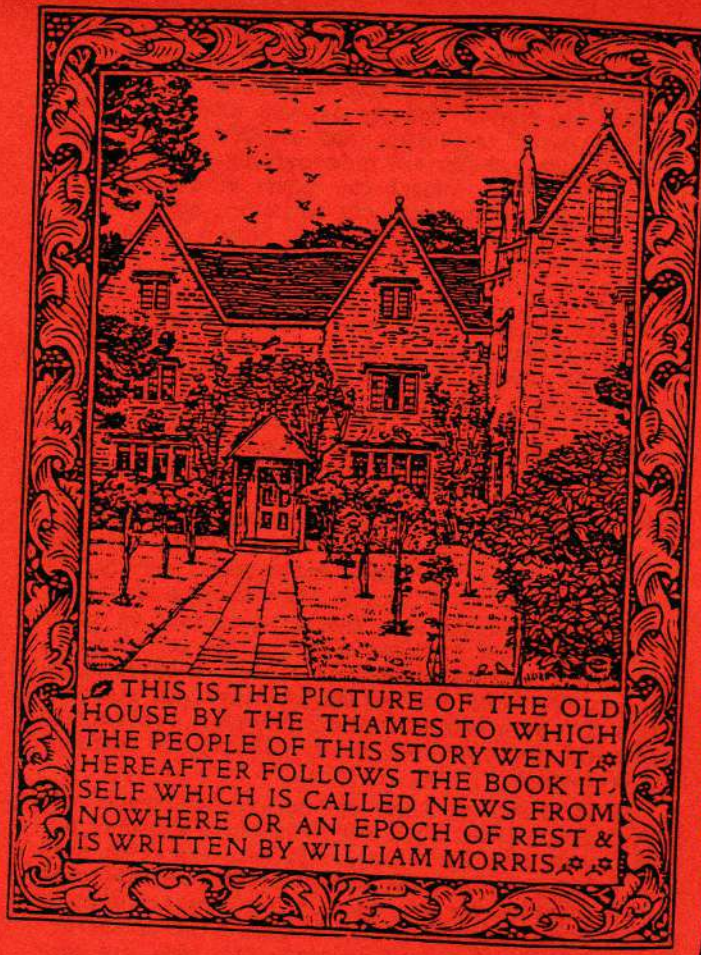
2. Ἡ οὐτοπία, σύμφωνα μέ τόν Μπλόχ, ἔχει τρεῖς θεμελιώδεις λειτουργίες. Ἡ πρώτη εἶναι ἐκεῖνη πού ὑποδεικνύει στοὺς ἄλλους ὅτι "τό πραγματικό δέν καθορίζεται στό ἄμεσο", ἡ δεύτερη ἀναφέρεται στήν ὑπόρξη ἕνος ἐργαλείου δουλειᾶς "πού ἐπιτρέπει τή συστηματική ἀνίχνευση κάθε συγκεκριμένης δυνατότητας", ἡ τρίτη εἶναι τό "νά ἔχουμε συνείδηση γιά τίς ἀτέλειες αὐτοῦ τοῦ κόσμου, ὄχι γιά νά ἀποδράσουμε σέ ἕνα χρυσωμένο παρελθόν ἢ σ' ἕνα ἀπατηλό μέλλον, ἀλλά γιά νά τόν μελετήσουμε σύμφωνα μέ τίς ἀπαιτήσεις αὐτῆς καθαρῆς τῆς οὐτοπίας". Ἐνας ἀνώνυμος ἀρθρογράφος κάποιου περιοδικοῦ διακοσμητικῆς ὀρίξει τήν οὐτοπία ὡς ἐξῆς: "...εἶναι ἡ ἐπιδίωξη μιᾶς ζωῆς διαφορετικῆς ἀπ' αὐτήν πού μᾶς προσφέρει ἡ κοινωνία στήν ὁποία ζοῦμε, καί ἡ προβολή τῆς κοινωνίας πού ἐπιθυμοῦμε. Ἡ οὐτοπία, ἐπομένως, δέν εἶναι ἕνα ὄνειρο, δέν εἶναι μιά χίμαιρα, οὔτε καί ἡ φυγή ἀπό τήν πραγματικότητα: ...εἶναι μιά πνευματική τάση, ἡ σκέψη γιά τό μέλλον, μιά πρόταση" ("Caleidoscopio", Μάρτιος 1978).

Σάν ἐπιβεβαίωση ἢ καί σάν ἀρνηση, βρίσκουμε στίς προηγούμενες φράσεις τίς σημαντικότερες σημασίες πού ἀποδίδονται στόν ὄρο οὐτοπία: 1) αὐτό πού εἶναι ἀπόλυτα ἀπραγματοποίητο καί ἐπομένως καταντάει ἀδικοιολόγητο παιχνίδι τῆς φαντασίας ἢ σχιζοφρενική φυγή σέ κάποιο ψευδαισθησιακό κόσμο· 2) εἰκόνα τοῦ μέλλοντος· 3) κριτική συνείδηση γιά τό παρόν καί τάση γιά κοινωνική ἀλλαγὴ· 4) νοητικό μοντέλο μιᾶς διαφορετικῆς κοινωνίας· 5) πρόταση γιά μιά διαφορετικῆ κοινωνία. Ἄς ἀφήσουμε κατά μέρος τήν οὐτοπία σάν "φιλολογικό εἶδος" μιά καί δέν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ. Μ' ὅποιον τρόπο καί ἄν ἐκφράζεται, σάν δοκίμιο ἢ τραγῶδι, σάν ὀνειρῶδη ἢ συγκεκριμένο σχέδιο, σάν ταξιδιωτικῆς ἐντυπώσεως ἢ φανταστικό μυθιστόρημα, ἡ οὐτοπία ὡς κοινωνική λειτουργία μοιάζει νά ἐπανέρχεται, ἀνάλογα μέ τήν περίπτωση, σέ μιά ἢ καί περισσότερες ἀπό τίς παραπάνω σημασίες: ἀπό τή φυγή ὡς τήν πρόταση.

3. Ἡ πρώτη σημασία τῆς οὐτοπίας — ὅτι πρόκειται δηλαδή γιά κάτι ὡραῖο ἀλλά ἀνέφικτο, μιά ἰδανική κοινωνία πού εἶναι ἀδύνατο νά πραγματοποιηθεῖ (καί ἐπομένως ἕνα ἀνώφελο ὄνειρο πού ἐνδέχεται νά γίνεῖ πολὺ ἐπικίνδυνο, ἐπειδὴ μπορεῖ νά ὀδηγήσει στήν ἀδράνεια ἢ, ἀντίθετα, σέ ἀνορθόλογες μορφές κοινωνικῆς δράσης) — εἶναι ἀναμφίβολα ἡ πιό διαδεδομένη στό τρέχον λεξιλόγιο.

Ὡστόσο, πρέπει νά ἀποφύγουμε νά ἐντυπωσιαστοῦμε ἀπό τή φαινομενική ἐπιδοκιμασία πού παρέχει ἡ λεγόμενη "κοινὴ λογική" (πού γνωρίζουμε ὅτι πίσω της κρύβεται ἡ κυρίαρχη ἰδεολογία) καθὼς καί ἀπ' τή φαινομενικά ἀκαταμάχητη ἀρνητικὴ ἀξία αὐτῆς τῆς σημασίας. Ἐνας ἀναρχικός, ὅπως ὁ γράφων, δέ δυσκολεύεται νά ἀμφισβᾶλλει γιά τά φαινόμενα καί τήν "κοινὴ λογική", ἀφοῦ γνωρίζει πολὺ καλά ποιά σημασία ἀποδίδεται συνήθως στήν ἀναρχία: χάος καί/ἢ οὐτοπία, μέ τήν παραπάνω ἀκριβῶς σημασία.

Εἶναι, λοιπόν, ἐξαρχῆς ἀναγκαῖο νά δοθεῖ ἕνας σαφέστερος ὀρισμός: τί ἀκριβῶς ἐννοεῖται ὡς "ἀνέφικτο" καί, στήν προκειμένη περίπτωση, τί ἀκριβῶς ἐννοεῖται ὅταν λέγεται ὅτι μιά ἐλπίδα ἢ κάποια πρόταση γιά κοινωνική ἀλλαγὴ εἶναι ἀδύνατο νά πραγματοποιηθεῖ. Ἀπόλυτο ἀνέφικτο ἢ ἀνέφικτο στό συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο; Ἀνέφικτο ἐπειδὴ ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ ὀρισμῶς ἐπιστημονικούς, βιολογικούς, φυσικούς, χημικούς κτλ. νόμους (πού εἶναι πραγματικά καθορισμένοι ἢ λογικά ἐπιβεβαιωμένοι) ἢ μήπως εἶναι ἀδύνατο νά πραγματοποιηθεῖ στίς ὑπάρχουσες συνθήκες ὅπου οἱ τρόποι ὑπαρξῆς καθορίζονται αὐθαίρετα (καί συχνά μέ τή συνεισφορά τῆς ἐπιστήμης) μέ βάση κάποιους γενικούς καί αἰώνιους νόμους;

THIS IS THE PICTURE OF THE OLD HOUSE BY THE THAMES TO WHICH THE PEOPLE OF THIS STORY WENT HEREAFTER FOLLOWS THE BOOK ITSELF WHICH IS CALLED NEWS FROM NOWHERE OR AN EPOCH OF REST & IS WRITTEN BY WILLIAM MORRIS.

NEWS FROM NOWHERE OR AN EPOCH OF REST. CHAPTER I. DISCUSSION AND BED.

At the League, says a friend, there had been one night a brisk conversational discussion, as to what would happen on the Morrow of the Revolution, finally shading off into a vigorous statement by various friends, of their views on the future of the fully-developed new society.

SAYS our friend: Considering the subject, the discussion was good-tempered; for those present, being used to public meetings & after-lecture debates, if they did not listen to each other's opinions, which could scarcely be expected of them, at all events did not always attempt to speak all together, as is the custom of people in ordinary polite society, when conversing

Ο Μανχάιμ είναι σαφέστατος ως προς αυτό τό σφάλμα (ή τήν άπάτη), τό ότι δηλαδή "άννοείται ή συνεχέται ή διάκριση μεταξύ του άπόλυτα και του σχετικά άνέφικτου", μεταξύ των λεγόμενων άπόλυτων ουτοπιών και των λεγόμενων σχετικών ουτοπιών. "Η άπροθυμία", γράφει, "νά ξεπεραστούν τά όρια του status quo έχει ως άποτέλεσμα νά θεωρείται αυτό πού είναι άπραγματοποίητο σέ δεδομένες κοινωνικές συνθήκες ως άνέφικτο και σ' όποιοσδήποτε άλλες και έτσι, φοβούμενοι αυτές τίς διακρίσεις, καταλήγουμε στην άρνηση της έγκυρότητας των ένστάσεων πού περιέχονται στη λεγόμενη σχετική ουτοπία. Καθορίζοντας σάν ουτοπιστική κάθε ιδέα πού υπερβαίνει τήν παρούσα πραγματικότητα, καταλήγει κανείς νά καταργεί τή σημασία της άμφιβολίας πού ένδέχεται νά προκύψει από τίς σχετικές ουτοπίες." Δέν είναι τυχαίο, παρατηρεί ό ίδιος, τό γεγονός ότι κάθε φορά πού μία ιδέα ονομάζεται ουτοπική πρέπει σχεδόν πάντα νά αντιπροσωπεύει μία παρωχημένη εποχή.

Πολλές φορές κατά τό παρελθόν, οί ιδεολόγοι της έκάστοτε κυρίαρχης τάξης θεώρησαν σάν άπόλυτα άπραγματοποίητες όλες εκείνες τίς ουτοπίες, τίς όποιες ύποστήριξαν οί άνερχόμενες τάξεις, ή ακόμα και τά μετριοπαθέστερα μεταρρυθμιστικά σχέδια όπως ή κατάργηση της δουλείας, ή γενίκευση του δικαιώματος ψήφου, ή βελτίωση των συνθηκών ζωής των εργαζομένων, κτλ. Ως τίς πρώτες ακόμα δεκαετίες του αιώνα μας, ή κατάργηση της άτομικής ιδιοκτησίας έθεωρείτο ως άπόλυτη ουτοπία, ένω σήμερα είναι μία αναμφισβήτητη πραγματικότητα για τό ένα τρίτο σχεδόν της ανθρωπότητας. Είναι αλήθεια βέβαια ότι ό τεχνογραιοκρατικός "κομμουνισμός" πού άντικατέστησε τόν καπιταλισμό άποδείχθηκε τό ίδιο φρικιαστικός, αλλά ή άπαίσιμα πραγματικότητα του κράτους-άφεντικού (πού, άλλωστε, είχε έξαρχή επίσημανθεί από όλους τους άντιεξουσιαστές σοσιαλιστές) δέν άναιρεί τήν ουσία της επιχειρηματολογίας μας: τό έφικτό αυτού πού θεωρείται άνέφικτο, αυτού πού ονομάζεται άπόλυτη ουτοπία και τό όποιο, άντίθετα, είναι μία ουτοπία σχετική.

4. Είναι, λοιπόν, σαφές ότι ή ουτοπία για τήν όποία θά μιλήσουμε από δω και πέρα, για τήν όποία ένδιαφε-

ρομαι και στην όποία άποδίδω μία άναντικατάστατη θετική άξία, δέν μπορεί νά είναι ή "άπόλυτη" ουτοπία: αλλά νομίζω ότι είναι έξίσου σαφές ότι δέν μπορούμε νά άναθέσουμε τόν όρισμό αυτού πού είναι άπόλυτα άνέφικτο ούτε στην "κοινή λογική", ούτε στην ιδεολογία (μέ τή μανχάιμιανή έννοια), ούτε και στην έπιστήμη εκείνων πού επιδιώκουν ν' άποδείξουν ότι οί άνθρωπίνες συμπεριφορές είναι καθορισμένες άπ' τή φύση και έπομένως άμετάβλητες.

Είμαστε λογικά βέβαιοι (λογικά, όχι δογματικά δηλαδή) ότι ή κοινωνική συμπεριφορά του ανθρώπου, πού είναι ουσιαστικά πολιτιστική, δέ θά μπορούσε νά έξομωθεεί μέ τίς συμπεριφορές των ζώων, πού είναι ουσιαστικά ένστικτικές. Σ' αυτή άκριβώς τήν "πολιτιστική" διαφορά έγκειται ή άνθρώπινη ιδιαιτερότητα, έδω όφείλεται ή ποιοτική διαφορά μεταξύ του ανθρώπου και των άλλων ζώων, και έδω άκριβώς βρίσκονται οί ρίζες της είδοποιοϋ έλευθερίας του ανθρώπου.

Στήν πραγματικότητα, μόλις και μετά βίας μπορούμε νά έντοπίσουμε στην "άνθρώπινη φύση" (και, για νά πούμε τήν αλήθεια, μάλλον δέν έχει άποδειχθεί ως τώρα κάτι τέτοιο) όρισμένα άσθενικά ίχνη ένστικτων μέ τήν καθαυτή έννοια του όρου, δηλαδή ίχνη γενετικής καθορισμένων συμπεριφορών ένωσάτά πού συνήθως ύποδεικνύονται σάν ένστικτα είναι, στην πραγματικότητα, άπλές ένορμήσεις ή φυσιολογικές "άνάγκες" πού ή συμπεριφορική τους έκφωραση είναι πολιτιστικά καθορισμένα. Είναι γνωστό ότι ακόμα και οί άνθρώπινες πράξεις, πού άντιστοιχούν σέ στοιχειώδεις βιολογικές λειτουργίες όπως ή διατροφή, ή σεξουαλική συνείρεση κτλ., καθορίζονται, ως προς τό συγκεκριμένο τρόπο έρμηνείας τους, από τόν κόσμο των συμβόλων, τή λογική, τή θρησκεία, τά ήθη, τους νόμους, τίς ιδεολογίες... και τίς ουτοπίες. Είν' έπίσης γνωστό ότι ύπάρχει μία πολιτιστική έξέλιξη — πού δέν είναι κατ' άνάγκη γραμμική και βαθμιαία, πού δέν έπιτυγχάνεται μόνο χάρη στην ποσοτική συσώρευση αλλά και χάρη στα ποιοτικά άλματα — στίς έπιστήμες όπως ή ήθική, στους θεσμούς όπως οί σεξουαλικές σχέσεις...

Δέν ίσχυρίζομαστε, βέβαια, ότι ό άνθρωπος είναι μία tabula rasa όπου τά πάντα έγγράφονται τυχαία και

αδιάφορα. Πιστεύουμε ότι στην "άνθρωπινη φύση" υπάρχει ένας αναλλοίωτος πυρήνας, αλλά κατά τη γνώμη μας είναι αδύνατο — τουλάχιστον με τις γνώσεις που έχουμε σήμερα — να διακρίνουμε αν αυτός ο πυρήνας ανήκει στη φύση με την περιορισμένη έννοια του θροου ή είναι θέμα καθαρά πολιτιστικό. Καί αν οι άπολογητές της ανισότητας θέλουν να έντοπίζουν σ' αυτό τόν πυρήνα τις ανεξάλειπτες ρίζες των επιθετικών και ιεραρχικών συμπεριφορών, έμεις διαλέγουμε να έντοπίζουμε εκεί την ανεξάλειπτη επίδιωξη της έλευθερίας, όρα και της ισοσύτητας που είναι η αναγκαία κοινωνική διάσταση της έλευθερίας.

Επιπλέον, από τη στιγμή που δεν επιδιώκουμε να αποδείξουμε τη φυσική αναγκαιότητα των ουτοπιών μας, επειδή έτσι θα καταντούσαμε μίζεροι και σέ τελευταία ανάλυση αντιφατικοί ουτοπιστές και κυρίως επειδή θα κάναμε — τηρουμένων των αναλογιών βέβαια — τό ίδιο επιστημονικό σφάλμα μέ τούς αντι-ουτοπιστές, μπορούμε κάλλιστα να δεχθούμε, χωρίς να θέσουμε σέ κίνδυνο τη λογική μας συνοχή, ότι στην "άνθρωπινη φύση" υπάρχουν έν δυνάμει ή ανισότητα, ή κυριαρχία, ή καταπίεση, κτλ. Ωστόσο, ξέρουμε ότι υπάρχουν μή επιθετικά ανθρωπολογικά πρότυπα (βλ. λογουχάρη την είσήγηση του Α. Μόνταγκιου) ξέρουμε ότι είναι έφικτό να υπάρχουν ένα μή ιεραρχικό ανθρωπολογικό πρότυπο, τό όποιο μάλλιστα φαίνεται πώς έχει την αναγκαία σταθερότητα ώστε να άντέξει επί χιλιετηρίδες στις αντίθετες πολιτιστικές πιέσεις (βλ. Κλάστρ, βλ. Ε. Έβανς-Πρίτσαρντ για τό θαυμάσιο όρισμό του σαφώς αναρχικού χαρακτήρα των "νούερ")].

Τελικά, ακόμα κι αν μπορούσε να αποδειχθεί (άλλά δεν έχει ως τώρα αποδειχθεί) ότι ή άμοιβαία επιθετικότητα, ή ιεραρχία και άλλες παρόμοιες συμπεριφορές, που είναι τόσο προσφιλείς στην "έπιστημονική" ιδεολογία του status quo, είναι "έγγεγραμμένες" στην ανθρωπινη φύση, ξέρουμε ότι είναι "έγγεγραμμένες" και οι αντίθετες συμπεριφορές ξέρουμε ότι αυτές οι έπιθετικές, ιεραρχικές κτλ. συμπεριφορές μπορούν ν' άκυρωθούν χάρη στην επένεργεια των "πολιτιστικών" μηχανισμών, ότι (άντί να εύνοούνται, να ένισχύονται και ίσως να γενικεύονται) μπορούν να διαμορφωθούν σύμφωνα μέ τις αντίθετες τάσεις: της άλληλεγγύης, της ισοσύτητας, της έλευθερίας... Υπάρχει ή δυνατότητα και αυτό μάς φτάνει.

1. "Οί νούερ διαμορφώνονται χάρη σέ μία σαφώς έξισωτική άγωγη (...)" κανένας τους δεν άναγνωρίζει άνωτερο από τόν έαυτό του. (...) Στην κοινωνία τους δεν υπάρχουν ούτε άφέντες ούτε δούλοι, αλλά μόνον ίσοι. (...) Στις μεταξύ τους σχέσεις ή μοναδική ύποψία άποδοχής μιας έντολής έμφανίζεται στην περίπτωση της όργης και αυτός που τή δέχεται δεν τή έκτελει ή αν τή έκτελέσει θά τό κάνει τυχαία και μέ τή σχετική άναβλητικότητα, πράγμα που είναι πολύ πιο προσβλητικό από μία άρνηση. (...) Στις καθημερινές σχέσεις (...) δείχνει σεβασμό για τούς μεγαλύτερους (...) στό βαθμό που δεν καταστρατηγούν τήν άνεξαρτησία του, αλλά

δέν πειθαρχεί ποτέ σέ καμία έξουσία που έρχεται σ' αντίθεση μέ τό συμφέροντά του, ούτε και αισθάνεται ύποχρεωμένος να ύπακούσει σέ όποιονδήποτε." (Ε. Ε. Evans-Pritchard, "I nuer, un'anarchia ordinata", Ange-li, Milano 1975.)

5. Από τό ένα άκρο στό άλλο: από τήν πρώτη σημασία πού, μέ τις έπιφυλάξεις που είδαμε, μπορεί να γίνει γενικά άποδεκτή σάν άρνητική, περνάμε τώρα στη δεύτερη σημασία (ή ουτοπία ως εικόνα του μέλλοντος) πού, ως ένα βαθμό, θά μπορούσε να έχει θετική αξία για τόν καθένα. Άκόμα και ό Ντόρεντορφ, που είναι ένας από τούς πιο δξυδερκείς — αλλά και φανατικούς — έχθρούς της ουτοπίας, φαίνεται ύποχρεωμένος να διευκρινίζει ότι "πρόκειται για μία ιδέα εύρύτερη από τήν ουτοπία που περιλαμβάνει κάθε εικόνα του μέλλοντος". Φυσικά, δέν άναφέρεται σ' αυτή τή σημασία, επειδή "χωρίς μία εικόνα για τό μέλλον οι άνθρωποι δέν θά μπορούσαν να ζήσουν, πόσο μάλλον να δομήσουν τή ζωή τους." Έπιθυμίες, όνειρα και έλπίδες, προγράμματα και άντικειμενικοί στόχοι, αυτά είναι τά κίνητρα των πράξεών μας". Κι ένας άλλος μεγάλος αντι-ουτοπιστής, ό Μπενεντέττο Κρότσε, ίσως άναφέρεται σ' αυτή τήν ιδέα περί ουτοπίας όταν, φαινομενικά άντιτιθέμενος σ' άλλες μορφές άποφασιστικής άπόρριψης της ουτοπικής διάστασης, άφήνει να του ξεφύγει ότι "ή ουτοπία του σήμερα γίνεται πραγματικότητα του αύριο", παραφράζοντας έτσι τόν Όσκαρ Ουάιλντ ("Η πρόδοος είναι ή πραγμάτωση των ουτοπιών") και τόν Κάρλ Μανχάιμ ("Είναι πιθανό οι ουτοπίες του σήμερα να γίνουν πραγματικότητες του αύριο").

Γεγονός παραμένει πάντως ότι τό μέλλον περιέχεται στό παρόν, όπως τό παρελθόν. Καί όχι μόνο σάν δυνατότητα, κατά τήν όποια "ή έκτίμηση των ύπαρχόντων παραγόντων και ή ανάλυση των λανθανουσών σ' αυτές τις δυνάμεις τάσεων μπορούν να επιτύχουν ένα συγκεκριμένο άποτέλεσμα μόνο αν τό παρόν έρμηνευθεί μέ βάση τήν

τελική πραγμάτωση του στό μέλλον" (Μανχάιμ). Πρόκειται έδώ, κατά τή γνώμη μου, για μία περιοριστική μηχανιστική αντίληψη όσο άφορά τις σχέσεις παρόντος και μέλλοντος, για μία αντίληψη που δέ λαμβάνει ύπόψη τό άποτέλεσμα της ψυχολογικής άνατροφοδότησης κατά τήν όποια τό μέλλον έπηρεάζει τό παρόν.

Πιο κοντά στις πεποιθήσεις μου είναι ό Μπούκτσιν όταν γράφει ότι "όποιοι άρκείται να άναζητεί τό καινούριο και τό έφικτό στό όνομα του ρεαλισμού... έχει κιόλας χάσει τήν έπαφή του μέ τό παρόν, γιατί τό παρόν είναι πάντα έξαρτημένο από τό μέλλον". Δεν είναι δυνατό να νοηθεί άνθρωπος που ύπάρχει στό καθαρό έδώ και τώρα, έκτός και αν νοηθεί σάν ένας φελλός που έπιπλέει παθητικά στό αιώσιο παρόν. Άν ό άνθρωπος έννεργει λίγο-πολύ έκ ούσια, αν επιλέγει λίγο-πολύ ελεύθερα, μπορεί να τό κάνει μόνο χάρη στό παρελθόν και τό μέλλον του ή καλύτερα χάρη στην εικόνα του για τό παρελθόν και τήν εικόνα του για τό μέλλον. Έπιπλέον, ακόμα και ή άναπαράσταση του παρελθόντος (που δέ φτιάχνεται μόνο από τις προσωπικές του έμπειρίες, αλλά συμμετέχει και ή κοινωνική φαντασία) έπηρεάζεται από τις προβλέψεις και τις βλέψεις του, δηλαδή από τήν εικόνα του για τό μέλλον. Κι αυτό, επειδή ή άτομική (και συλλογική) μνήμη δέν είναι μία "άποθήκη" αλλά μία ζωτική λειτουργία που επανεξεργάζεται συνεχώς τό παρελθόν εκτιμώντας και όργανώνοντας διαφορετικά τό στοιχεία που τό άποτελούν.

Άν άληθεύει ότι ζούμε συγκεκριμένα μόνο έδώ και σήμερα, άλλο τόσο άληθεύει ότι, ως "πολιτιστικά ζωα" που είμαστε έδώ και τώρα, ζούμε επίσης συμβολικά άλλου και χθές και αύριο. Μέ μία παρομοίωση που άναφέρεται στό χώρο, μπορούμε να πούμε ότι ό χρόνος του ανθρώπου είναι κάθε στιγμή "τριοδιάστατος", δηλαδή είναι ταυτόχρονα παρελθόν, παρόν και μέλλον.

6. Τό πόσο σημαντικό είναι τό μέλλον για τό παρόν τό ήξεραν πάντα οι ιδεολόγοι του status quo που αναλαμβάναν (είτε παπάδες είτε έπιστήμονες ήταν) να κατασκευάσουν μία εικόνα του μέλλοντος ούσιαστικά όμοια μέ τό παρόν, να έκτοπίσουν από τό μέλλον — και έπομένως από τό παρόν — τις βλέψεις που είναι άσυμβίβαστες μέ τήν ύπάρχουσα κοινωνική τάξη πραγμάτων, να τις μεταθέσουν σ' ένα μυθικό χρόνο ή να τις άντικαταστήσουν μέ μετριοπαθέστερες βλέψεις για μικρότερες βελτιώσεις. Άντίθετα, οι έχθρικές προς τήν κυρίαρχη τάξη κοινωνικές ομάδες (στόν άνταγωνισμό για τήν κατάληψη της έξουσίας ή στόν επαναστατικό άγώνα για τήν κάταργηση της έξουσίας) έκαναν πάντα ουτοπική χρήση του μέλλοντος, δηλαδή άνατρεπτική για τήν ύπάρχουσα τάξη πραγμάτων.

Σήμερα, όμως, πού είναι γνωστό πιά τί ήταν πραγματικά ή τί έγινε τελικά ή φιλελεύθερη ούτοπία — αστική ιδεολογία — σήμερα πού έχει πιά αποκαλυφθεί τί ήταν πραγματικά ή τί έγινε τελικά ή μορξιστική ούτοπία: τεχνογραφειοκρατική ιδεολογία, πώς δικαιολογείται ή άθλια ανάδυση στην επιφάνεια της αστικής ή ούτοπίας; Σήμερα πού άκόμα και τό άπαισιο ύποκατάστατο της ούτοπίας, ή πρόοδος ως οικονομική άνάπτυξη, μοιάζει νά έγγυάται ένα κάπως πιό άποδεκτό μέλλον, τί συμβαίνει; Συμβαίνει ότι μπορούμε νά διαβάσουμε, στη σημαντικότερη έφημερίδα του "πεφωτισμένου" Ιταλικού κατεστημένου, κείμενα όπως αυτό πού άκολουθεϊ. "Φοβόμαστε τό μέλλον, δέν μπορούμε ούτε νά τό φαντασθούμε. Οί άνθρωποι πού ζούσαν πριν από πολλούς αϊώνες (...) τό φαντάζονταν λίγο-πολύ σαν τό παρόν τους. Άργότερα, πιό κοντά σέ μās, μέ τήν άνάπτυξη της έπιστήμης και της τεχνολογίας, διαδίδεται ή έδέα της προόδου: τό μέλλον θά είναι καλύτερο από τό παρόν (...). Σήμερα, όμως, δέν είμαστε σέ θέση νά φαντασθούμε πώς θά είναι ο κόσμος μετά από έκατό χρόνια. Άν — όπως έκαναν οί προγενέστεροι — κάναμε μιά άφαίρεση του παρόντος, θά πρέπει νά φαντασθούμε μιάν άπέραντη ανθρώπινη μυρμηγκιά, όπου όλα δίνονται μέ δεάλτο, πόλεις μέ έκατό έκατομύρια κατοίκους, όπου δέν ξέρουμε αν θά επικρατεί ή άναρχία ή ο ολοκληρωτισμός (...). Πάντως, δέν είμαστε σέ θέση νά φαντασθούμε κάτι ευτύχισμένο ή τουλάχιστον καλύτερο. Αυτό σημαίνει ότι έχει χαθεί τό μέλλον. Άλλά μιά κοινωνία πού έχει χάσει ένα μέλλον έκατό χρόνων, τί μέλλον έχει; Τριάντα, είκοσι, δέκα χρόνια; Η άπώλεια του μακρινού μέλλοντος δέν συνεπάγεται και τήν άπώλεια του άμεσου μέλλοντος;" (F. Alberoni, "Corriere della Sera", 22 Δεκεμβρίου 1980).

Νά λοιπόν κι ένας Alberto Cavallari πού — πάντα από τίς σελίδες της "Corriere della Sera" — έξυμνει μιά νέα ούτοπία, μιά "πραγματιστική (sic!) ούτοπία", όπου "ή πολιτική ανταποκρίνεται στην ήθική". Κι αυτό, γιατί "αυτός ο παραφρονημένος πλανήτης (...) γκρεμίζεται στο κενό μιάς άπεριόριστης πνευματικής κρίσης". Και "ή κρίση είναι ή άνυπαρξία μέλλοντος". "Ο άνθρωπος πρέπει νά πραγματοποιήσει μιά "πολιτιστική άλλαγή", νά τολμήσει μιά συνολική πολιτική και στρατηγική (...). Ο άνθρωπος έχει μόνο είκοσι χρόνια άκόμα για νά κάμνει μιά "έπανάσταση" χωρίς τήν οποία τό έτος 2000 θά σημαίνει τήν αρχή της καταστροφής (...). Ένώ έπιβεβαιώνεται καθημερινά ή κρίση όλων των ιδεολογιών, ένω οί έπιμέρους και "ρεαλιστικές" πολιτικές συνεχίζουν τήν καταστροφή, τό τελευταίο πλήγμα της χιλιετηρίδας θά είναι τό νά πιστέψει ο άνθρωπος ότι δέν ύπάρχει χώρος για "ούτοπίες". Μου φαίνεται ότι ξαναδιαβάζω τόν Ντιμόντ πού γράφει: "Οί ρεαλιστές, ή τουλάχιστον οί καλύτεροι από δαύτους, μās δείχνουν ότι ο κόσμος "τους" πορεύεται προς τήν καταστροφή. Δίνουν, λοιπόν, τό λόγο στους ούτοπιστές πού καλούνται (...) νά διερευνήσουν τίς βάσεις για διαφορετικές μορφές κοινωνίας".

Τί συμβαίνει λοιπόν; Συμβαίνει ότι ο πλήρης άποκλεισμός του μέλλοντος είναι τόσο επικίνδυνος για τήν κοινωνική σταθερότητα όσο και ή μετάθεση κάθε έλπίδας στο μέλλον" και συμβαίνει άκόμα ότι κάποιοι φροντίζουν — άρχισαν τουλάχιστον — νά παραμένει άνοιχτή έστω και μιά μικρή χαράμαδα από τή θετική εικόνα του μέλλοντος" τό μόνο πού θά άπομείνει στους υπερασπιστές του status quo είναι ή "τρομοκρατική" χρήση του μέλλοντος (άπαισιες προβολές στο μέλλον μέ σκοπό νά δικαιολογηθεί ένα παρόν "λιγότερο κακό"). Η έως ότι προσφέρεται πιά ή δυνατότητα στή συλλογική φαντασία για μιά χρήση του μέλλοντος πραγματικά ούτοπική, πραγματικά επαναστατική — χωρίς εισαγωγικά.

7. Τρεις είναι λοιπόν οί εικόνες του μέλλοντος: ή μιά είναι ή ιδεολογική άνάγνωση του μέλλοντος σαν αντίγραφο του παρόντος, πιστό ή έλάχιστα βελτιωμένο αντίγραφο, πού έπιδέχεται μόνο συντηρητική χρήση" ή άλλη είναι εκείνη πού προβάλλει κάποιες "έκφυλιστικές" τάσεις του παρόντος για νά παρουσιάσει χειρότερο τό πιθανό μέλλον και έπιδέχεται τόσο ιδεολογική χρήση, πού άποσκοπεϊ στή συντήρηση του ύπαρκτου ("τρομοκρατική" ή επανορθωτική χρήση), όσο και ούτοπική χρήση (ή καλύτερα, δυστοπική χρήση, δηλαδή μιά άρνητική ούτοπία πού άσκεϊ κριτική στο παρόν διογκώνοντας τά "έλαττώματά" του: βλ. Ζαμιάτιν, Χάξλεϊ, "Οργουελ)" ή τρίτη,

τέλος, είναι ή καθαυτό ούτοπική άνάγνωση, πού μās οδηγεί κατευθείαν στην τρίτη σημασία της ούτοπίας, στή σημασία πού τόσο εύστοχα έντοπίζει ο Μανχάιμ μέ τήν κλασική του διάκριση μεταξύ ιδεολογίας και ούτοπίας, και μέ τόν έξίσου κλασικό όρισμό του για τήν ούτοπική νοοτροπία.

"Υπάρχουν δυό βασικές κατηγορίες ιδεών πού υπερβαίνουν τήν παρούσα πραγματικότητα: οί ιδεολογίες και οί ούτοπίες", γράφει. "Οί ούτοπίες υπερβαίνουν τήν κοινωνική κατάσταση στο βαθμό πού προσανατολίζουν τήν ανθρώπινη συμπεριφορά προς τά στοιχεία πού δέ διαθέτει ή παρούσα πραγματικότητα." Για τόν Μανχάιμ, ή παρούσα πραγματικότητα προσφέρει "τόπο καταγωγής" στίς ούτοπίες οί όποιες, μέ τή σειρά τους, καταστρέφουν τά όρια της παρούσας πραγματικότητας, και της έπιτρέπουν έτσι νά έξελιχθεί προς τήν κατεύθυνση της επόμενης τάξης πραγμάτων (προς κάποια επόμενη "τοπία", θά έλεγγε ο Λαντάουερ), ένω ή υπέρβαση της ιδεολογίας έχει μιά μυθοποιητική, συντηρητική λειτουργία. Και άκόμα: "Μιά νοοτροπία λέγεται ούτοπική όταν έρχεται σ' αντί-

θεση μέ τήν παρούσα πραγματικότητα... Ούτοπικοί μπορούν νά θεωρηθούν μόνον οί προσανατολισμοί πού, όταν μετατρέπονται σέ πράξη, κατορθώνουν νά καταστρέψουν, ένμμερι ή συνολικά, τήν ύπάρχουσα τάξη πραγμάτων."

Μ' αυτή τήν έννοια, ή λειτουργία της ούτοπίας — σαν άνατρεπτική τάση — δέν μπορεί παρά νά έχει θετική αξία για όσους συμμερίζονται τή ριζοσπαστική άρνηση του ύπαρκτου. Κάθε πρόταση κοινωνικού μετασχηματισμού, πού δέν σταματάει στην παλινόρθωση του παλιού κοινωνικού οικοδομήματος (δηλαδή, πού δέν περιορίζεται σέ μιά έπιτήδεια συντήρηση) αλλά άποσκοπεϊ σέ μιά όσο γίνεται ευρύτερη αναδόμηση — και δέν έννοω μόνο επαναστατική πρόταση αλλά και άπλως μεταρρυθμιστική μέ τήν ευρύτερη έννοια του όρου — πρέπει νά διαπνέεται άπ' αυτή τήν ούτοπική νοοτροπία, νά καθορίζεται από αυτή τή συνειδητή αντίφαση μεταξύ έπιθυμίας και πραγματικότητας. Όποιος αντίπασθετεί τόν μεταρρυθμιστικό ρεαλισμό στον επαναστατικό ούτοπισμό δέν καταλαβαίνει ότι χωρίς κάποια έστω και μικρή δόση ούτοπικού πνεύματος δέν πραγματοποιείται καμιά αυθεντική μεταρρύθμιση (όπως τελικά και χωρίς κάποια δόση ρεαλισμού δέν είναι έφικτή ούτε και ή επανάσταση) ή θέλει νά προωθήσει, μέ τό προσπεϊτό της μεταρρύθμισης, άπλως και μόνο μιά "πραγματιστική" πολιτική και είναι ένας από τους τόσους και τόσους ιδεολόγους πού έχουν αναλάβει νά έξορκίσουν τήν ούτοπία μέ χυδαίοντες τύπου "κάλλιο σήμερα τό αύγό, παρά αύριο τήν κότα".

Ένώ τό πνεύμα της ούτοπίας, ή τάση μέ τήν οποία τό αύριο άνατρέπει τό σήμερα, μās λέει ότι τό αύγό του σήμερα μπορεί νά γεννηθεί από τήν κότα του αύριο και ότι χωρίς τήν κότα δέ θά έχουμε ούτε τό αύγό.

8. "Τό ότι δέν έσβησε ή ούτοπία, ούτε στή θρησκεία, ούτε στή πολιτική," γράφει ο Σιλόνε, χριστιανός χωρίς έκκλησία και σοσιαλιστής χωρίς κόμμα (όπως αυτοχαρακτηρίζεται), "οφείλεται στο ότι ανταποκρίνεται σέ μιά άνάγκη βαθιά ριζωμένη στον άνθρωπο. Γι' αυτό, ή ιστορία της ούτοπίας είναι ή ιστορία μιάς έλπίδας πού πάντα διαψεύδεται αλλά συνεχίζει νά ύπάρχει". Η ούτοπική τάση έμπεριέχει αίγυρα τήν έλπίδα, αλλά όχι μόνο τήν έλπίδα. Δέν άρκει ή έλπίδα για ένα διαφορετικό κοινωνικό σύστημα για νά όριστεί συγκεκριμένα ο χαρακτήρας της ούτοπικής τάσης (έκτός έως άπ' τίς φιντετιστικές έκφράσεις της): είναι άναγκαία και ή διάσταση της θ έ λ η σ η ς. Η άπλή έλπίδα ότι άργά ή γρήγορα ο άνθρωπος θά μπορούσε νά πετάξει δέ θά μπορούσε ποτέ νά άναπτύξει τήν "ούτοπική τάση" σέ τόσο μεγάλο βαθμό ώστε νά τήν κάνει νά υπερβεί τά όρια του σχετικά άνέφικτου, αν δέν ύπήρχε και ή θ έ λ η σ η νά πετάξει ο άνθρωπος.

Η διάσταση της θέλησης είναι ή διάσταση της δημιουργικότητας, της πρότασης για τό μέλλον, και μās οδηγεί στίς δυό τελευταίες σημασίες-λειτουργίες της ούτοπίας: ή ούτοπία σαν νοητικό μοντέλο και σαν πρόταση.

Έδω βρισκόμαστε πιά στο χώρο τής λογικής και τής πειραματικής επιστήμης. Η ούτοπία, γράφει ο Μετέλλι ντί Λάλλο, είναι "ένα νοητικό πείραμα", μορφικά ανάλογο με εκείνο που συνέβαλε στη ραγδαία πρόοδο τής σύγχρονης επιστήμης, εκεί που "επιστήμη" δέ σημαίνει συσώρευση γεγονότων αλλά πρόκληση στον κόσμο όπως γίνεται αντιληπτός φαινομενολογικά, χάρη σε ένα θεωρητικό σχέδιο που δέν ανασύρεται από τή ήδη γνωστά αλλά προτείνεται από τό δημιουργικό πνεύμα με στόχο νά αποκαλυφθούν σημασίες του κόσμου που άλλως είναι άνεύρετες." Καί άκόμα, ό Κάτεμπ: "Πολλά ούτοπικά βιβλία είναι στην πραγματικότητα εύρέως φάσματος κοινωνιολογίες και συμβάλλουν στην από μέρος μας κατανόηση των κοινωνικών σχέσεων όπως άκριβώς και οι διάφορες πραγματιστικές μελέτες τής κοινωνίας που γίνεται σε μεγάλη κλίμακα."

"Όπως ή "κοινωνική επιστήμη" μπορεί, με τή χρήση μοντέλων, νά αναπαραστήσει και νά κατανοήσει δομικά και λειτουργικά τή πραγματικά συστήματα, έτσι και με τή χρήση ούτοπικών μοντέλων είναι δυνατό νά έξερευνηθεί ό ρθολογικά ό χώρος του "άνεφικτου" για νά γίνει ή διάκριση μεταξύ σχετικού και άπόλυτου και για νά προκύψουν παραπέρα στοιχεία ό ρθολογικής κριτικής ενάντια στην ψευδή αναγκαιότητα του ύπαρκτου. Χάρη σε αυτά τή μοντέλα, ή ούτοπία διευρύνει τό χώρο τής πρότασης για τό μέλλον πέρα από τό άμεσα έφικτό και παρέχει τή δυνατότητα για ένα παραπέρα ξεκαθάρισμα με βάση τή λογική συνοχή ή μή συνοχή των προτάσεων για άλλαγή των όξιών που προς τήν πραγματοποίησή τους επιδιώκεται νά κατευθυνθεί αυτή ή άλλαγή.

"Αν άπ' τόν επιθυμούμενο κοινωνικό μετασχηματισμό προκύπτει ή έννοια τής θέλησης, τής πρότασης για τό μέλλον (του ανθρώπου που οίκοδομεί τό μέλλον του), τότε είναι άπόλυτα έπαρκής μιά (κριτική) χρήση των ούτοπικών μοντέλων, όχι μόνο των θετικών αλλά και των άρνητικών, εκείνων δηλαδή που θέτουν σαν προοπτική τους τίς παραισθησιακές διεξόδους στις όποιες μπορεί νά όδηγήσει ή πραγμάτωση όρισμένων μοντέλων.

9. Ό μεταρρυθμιστής, ό επαναστάτης μπορεί και νά μήν προτείνει σχολαστικά λεπτομερή μοντέλα, αλλά δέν μπορεί νά μήν υποδείξει σαφώς τήν κατεύθυνση τής άλλαγής. Καί για νά υποδείξει τήν κατεύθυνση δέν άρκει νά υποδείξει τίς επιδιωκόμενες άξίες (έλευθερία, ισότητα, δικαιοσύνη κτλ.) γιατί αυτές οι άξίες θά μείνουν λόγια με άπειρες σημασίες αν δέ συνοδεύονται από μιά πραγματική ή προτεινόμενη κοινωνική άμφισβήτηση, που μπορεί νά τούς προσδώσει συγκεκριμένο νόημα.

Μόνο μιά αύστηρά ντετερμινιστική αντίληψη για τήν κοινωνική άλλαγή μπορεί νά κάνει χωρίς μοντέλα, γιατί πιστεύει ότι τό καινούριο δέν πρέπει νά προταθεί και νά οίκοδομηθεί αλλά είναι θέμα που έξαρτάται από τούς μηχανισμούς τής αναγκαιότητας — τής ιστορίας ή τής θείας Πρόνοιας. Άκόμα και ό διαλεκτικός ιστορικός υλισμός δέν μπόρεσε νά άρνηθεί τελείως τή μοντέλα. Ό Μάρξ, όπως είναι γνωστό, ύπήρξε πολύ φειδωλός ως προς τήν περιγραφή τής κομμουνιστικής κοινωνίας. Πολλές φορές φτάνει, ως πούμε, στα "ρόθια" μιάς περιγραφής αυτής τής κοινωνίας αλλά υποχωρεί και άρκεϊται σε όρισμένους γενικούς τύπους (στό "Μανιφέστο"), που άργότερα έμφανίζονται συχνά στα έργα του: από τή "Γερμανική Ίδεολογία" ως τήν "Κριτική στο Πρόγραμμα τής Γκόττα". Πρόκειται για ένα μοντέλο που μόλις τίχθηκε αλλά άποδείχθηκε χρήσιμο για αυτόν και τούς όπαδούς του ώστε νά διαμορφώσουν μιά ταυτότητα έλάχιστα "έπιστημονική", και έπαρκές για τούς άναρχικούς ώστε νά καταγγείλουν τόν έξουσιαστικό χαρακτήρα των όλοκληρωτικών λύσεων. Ήταν άσφαλώς ένα μοντέλο άνεπαρκές για τούς έπιγόνους του που στην άρχή είχαν νά κάνουν με ένα κίνημα τό όποιο ήθελε νά ξερεί τήν κατεύθυνσή του και, άργότερα, με τή προβλήματα τής οίκοδόμησης ενός σοσιαλισμού που δέν γεννήθηκε από μόνος του. Καί κατέληξαν έτσι νά περάσουν από τήν πίσω πόρτα (τί είναι τής ιστορίας!) πολλές από τίς "άνακαλύψεις" των ούτοπιστών. Καί φυσικά, δέν διάλεξαν τίς καλύτερες, όπως δείχνουν τή άποτελέσματα. Ή πάλι έκαναν πειράματα με ζωντανά πειραματόζωα — δηλαδή πάνω στο πετσί έκατομμυρίων ανθρώπων — ενώ θά έπρεπε ίσως νά είχαν κάνει προηγουμένως τό "ξεκαθάρισμα" τους σε λογική βάση.

Ός προς αυτό, από παράδοση πιά έπιστημονικοί άπό τούς "έπιστημονικούς σοσιαλιστές" οι ούτοπικοί σοσιαλιστές πρότειναν λιγότερο άσαφή μοντέλα, που μπορούσαν πιά εύκολα νά συζητηθούν, νά γίνουν άποδεκτά ή νά άπορριφθούν. Δέν ίσχυρίζομαι ότι τό περιεχόμενο των προτάσεων τους ήταν πιά έπιστημονικό — ή πιά έπιθυμητό — γιατί πολλές φορές συνέβαινε τό άκριβώς αντίθετο: ίσχυρίζομαι ότι ή μέθοδος που έφάρμοσαν ήταν πιά έπιστημονική — πράγμα που έπανελλημμένα παρατήρησε και ό Μάρτιν Μπούμπερ. "Επιπλέον, όταν οι ούτοπιστές ή οι όπαδοί τους πέρασαν από τό μοντέλο στην πρόταση και άπ' τήν πρόταση στην πραγματοποίηση, πειραματίστηκαν, όχι με άβουλα πειραματόζωα στο όνομα τής ιστορίας, αλλά με έκούσια δημιουργημένες κοινότητες έλεύθερων ανθρώπων.

Τά άποτελέσματα, θετικά και άρνητικά, των χιλιάδων ούτοπικών πειραμάτων, όλων αυτών των "ούτοπιών που πραγματοποιήθηκαν" (με τρόπο λιγότερο ή περισσότερο έφημερο, σε μικρότερη ή μεγαλύτερη κλίμακα, από τίς "Ίκαρίες" τής Άμερικής ως τή "κιμπούτζ" του Ίσραήλ, άπ' τίς βιομηχανικές κοινότητες τής Γαλλίας ως τίς άγροτικές κολεκτίβες τής Ίσπανίας), άποτελούν ένα πλουσιότατο έπιστημονικό υλικό, πλουσιότερο ίσως και άπ' τούς κολοσσαίους "ιστορικούς" πειρατισμούς τής Ε.Σ.Σ.Δ. και τής Κίνας με τή έκατομμύρια θύματα, ένα υλικό που, στο μεγαλύτερο μέρος του, μένει άνεκμετάλλευτο άπ' τή νεαρή "έπιστήμη τής έλευθερίας".

10. Μετά τίς παραπάνω σκέψεις για τήν ούτοπία γενικά και πριν περάσουμε σε μιά πιά συγκεκριμένη θεώρηση τής άναρχικής ούτοπίας, είναι χρήσιμο νά έπιμείνουμε λίγο άκόμα σ' όρισμένες γενικές παρατηρήσεις. Πρώτον: όλες ή όρισμένες από τίς σημασίες-λειτουργίες, που διακρίναμε στην "ταξινόμησή" μας, μπορούν θαυμάσια νά θεωρηθούν σαν πλευρές μιάς ενιαίας ούτοπικής λειτουργίας, αν φυσικά γίνουν οι άναγκαίες συνδέσεις. Πράγμα έξάλλου που φάνηκε καθαρά κατά τήν άνάλυσή μας, καθώς περνούσαμε από τή μιά σημασία στην άλλη. Δηλαδή, μεταξύ αυτών των πλευρών τής ούτοπίας, μπορούν νά γίνουν οι λογικές έκείνες συνδέσεις οι όποιες θά έπιτρέψουν τή συναρμογή τους σε ένα ενιαίο σύνολο. Λογουχάρα, μπορούμε νά υποθέσουμε ότι από μιά "άντικειμενική" τάση για άλλαγή, που άπορρέει άπ' τίς "άντικειμενικές" αντίφάσεις ενός δεδομένου κοινωνικού συστήματος, γεννιέται μιά εικόνα του μέλλοντος ή όποια άρνεϊται τό παρόν και μπορεί νά μεταγλωττισθεί

σε σχετικά "άνεφικτα" μοντέλα και προτάσεις που με τη σειρά τους, χάρη σε μία "άντενέργεια" επί της συλλογικής φαντασίας, ένισχύουν αυτήν την τάση ως την τελική υπέρβαση των όριων του ύπαρκτου. Πράγμα που, στη δική μας περίπτωση, σημαίνει ότι οι διάφορες πλευρές της αναρχικής ούτοπίας μπορούν να μελετηθούν ξεχωριστά, αλλά πρέπει επίσης να θεωρηθούν σαν κατ'ανάγκην αλληλένδετες.

Δεύτερο: τό ότι η ούτοπική λειτουργία αποτελεί γνώρισμα κάθε κοινωνικού κινήματος που προωθεί ένα ριζοσπαστικό κοινωνικό μετασχηματισμό, αυτό από μόνο του δέ λέει τίποτα για τόν ίδιο τόν κοινωνικό μετασχηματισμό. Η διαπίστωση ότι η άμοιβάδα, τό ψάρι, ή πεταλούδα και τό άλογο μπορούν να κινούνται μέσα στο χώρο σημαίνει άπλως ότι ή μελέτη της λειτουργίας της κίνησης βρίσκεται ακόμα στην αρχή της: για να έξελιχθεί αυτή ή μελέτη πρέπει να επεκταθούμε πέρα άπ'τήν παρατήρηση ότι αυτή ή λειτουργία έμφανίζεται σ'όλους (σχεδόν) τούς ζωικούς όργανισμούς και είναι άπουσα άπό όλους (σχεδόν) τούς φυτικούς όργανισμούς. Αυτό που έπεξηγει και προσδιορίζει παραπέρα τίς μεμονωμένες "ούτοπίες" είναι οι άξίες στις όποιες βασίζονται, οι βλέςεις και τά ένδιαφέροντα που έκφράζουν λιγότερο ή περισσότερο άνοιχτά, τό έκδηλο ή λανθάνον περιεχόμενο των μοντέλων που προτείνονται, ή φύση των μέσων ή της στρατηγικής που ύποδεικνύονται... Πράγμα που, στη δική μας περίπτωση, σημαίνει ότι ή ούτοπική λειτουργία του άναρχισμού πρέπει να θεωρηθεί μέσα στο συγκριτικό μένο θεωρητικό-πρακτικό του πλαίσιο.

Άκόμα και ένας δξυδερκής μελετητής της ούτοπίας όπως ό Μανχάιμ δέν μπόρεσε να κατανοήσει τό χαρακτήρα της άναρχικής ούτοπίας. Πράγματι, τήν έννοει μόνο σαν τήν τελευταία, σύγχρονη έκφραση της χιλιαστικής ούτοπίας. Είναι άλήθεια βέβαια, άν παραφράσουμε αυτά που έγραψε ό Μανχάιμ για τόν μπολσεβικισμό, ότι πολλοί άπό τούς συστατικούς παράγοντες της χιλιαστικής νοοτροπίας μετασχηματίστηκαν και μεταφέρθηκαν στον άναρχισμό (ιδιαίτερα σε ένα είδος λαϊκού άναρχισμού των λατινικών και σλαβικών περιοχών) όπου λειτουργήσαν σαν στοιχείο-καταλύτης για τήν επίταχυνση της επαναστατικής δράσης" αλλά είναι επίσης άλήθεια ότι, άργά ή γρήγορα, παράλληλα με αυτές τίς "χιλιαστικές" έκφράσεις του άναρχισμού και μέσα σ'αυτές, βρίσκουμε και άλλες έκφράσεις που, αντίθετα, παρουσιάζουν στενή συγγένεια με δυο άλλες μανχαϊμιανές κατηγορίες: τή "φιλελεύθερη-άνθρωπιστική" (ή θεοφωτιστική) ούτοπία και τή "σοσιαλιστική-κομμουνιστική" ούτοπία.

Στήν πραγματικότητα, ή άναρχική ούτοπία δέν συνδέεται με καμιά άπό αυτές τίς άλλες "κατηγορίες", άν ή ούτοπική λειτουργία έρμηνευθεί με βάση όλες τίς συστατικές της πλευρές και σε σχέση με τά συστατικά χαρακτηριστικά του άναρχισμού. Η άναρχική ούτοπία προσδιορίζεται άκριβώς άπό τόν είδοποιό χαρακτήρα της, που άν δέν τόν άναγνωρίσει κανείς κινδυνεύει να καταλήξει σε μία μειωτική και — καλόπιτα ή κακόπιστα — γελοιοποιητική έρμηνεία και έτσι, σιγά-σιγά ή και μπειδς, να τήν θεωρήσει σαν ύστερο-χιλιαστική, ύστερο-θεοφωτιστική ή πρωτο-σοσιαλιστική παραλλαγή.

11. Η άξιολογική βάση του άναρχισμού, δηλαδή ή "πρώτη" αξία άπό τήν όποία άπορρέει και στην όποία πάντα άναφέρεται ή άναρχική θεωρία και πρακτική, είναι ή έλευθερία. Δέ θέλουμε εδώ να άσχοληθούμε με τήν έλευθερία σαν φιλοσοφική έννοια αλλά σαν κοινωνική έννοια και, έπονένως, τήν όρίζουμε ως άπουσία έξουσίας. Δίνουμε έναν άρνητικό όρισμό γιατί, σε αυτήν τήν περίπτωση, θεωρούμε ότι είναι πιό χρήσιμος άπό ένα θετικό όρισμό (σε στίλ "μέγιστη άνάπτυξη των προσωπικών δυνατοτήτων", κτλ.). Έπιπλέον, όπως δείχνει και ή έτυμολογία της λέξης άναρχία, οι άναρχικοί είναι πεπεισμένοι ότι ή άπουσία έξουσίας είναι ή μόνη κοινωνική συνθήκη που επιτρέπει τή μέγιστη άνάπτυξη κτλ.

Όστόσο, ή "άπουσία έξουσίας" θά είναι άνεπαρκής όρισμός άν δέ δοθεί και ό όρισμός της έξουσίας. Κατά προσέγγιση, με άλλη μία άπλοποίηση, όρίζουμε τήν έξουσία ως τή δύναμη — που προσδίδεται σε καθορισμένους κοινωνικούς ρόλους — για θέσπιση κανόνων κι έπιβολή κυρώσεων για έκδοση έντολών και έπιβολή της έκτέλεσής τους. Δηλαδή, ως μία σειρά έξουσιαστικών

και διαρκώς άσύμμετρων κοινωνικών σχέσεων. Άς έξηγηθούμε: με κάπως αίρετική διάθεση άπέναντι στην παραδοσιακή άναρχική σημασιολογία, όρίζουμε τήν έξουσία ως τήν άσύμμετρη φύση μιας κοινωνικής σχέσης άπό τήν άποψη της δύναμης λήψης αποφάσεων, γιατί πρέπει να άναγνωρίσουμε ότι ή έξουσία είναι παρούσα, με μορφή λιγότερο ή περισσότερο συγκεντρωτικές και έκδηλες, σε κάθε πραγματική ή φανταστική κοινωνία. Έμφανίζεται, δηλαδή, σαν μία άνεξάλειπτη κοινωνική λειτουργία και πολύ λιγότερο σαν συλλογική λειτουργία ("συνέλευση", "κοινή γνώμη", κτλ.). Στίς πολύ διαφοροποιημένες και πολυσύνθετες κοινωνίες, δέν άρκει να φαντάζεται κανείς μίαν άδίακριτη συλλογική έξουσία σε αυτές τίς κοινωνίες είναι άναμφίβολα πολύ εύρύ τό φάσμα των έπιλογών που ξεπερνούν τήν άτομική σφαίρα και, έπομένως, δέν μπορούν να πραγματοποιηθούν συλλογικά άπ'όλους τούς ένδιαφερόμενους με τήν άπόλυτη έννοια του όρου, δηλαδή με άπόλυτη όμοφωνία και σε ένα επίπεδο άπόλυτης ισότητας, τόσο για λόγους λειτουργικότητας όσο και για λόγους άποδοτικότητας, κτλ. Κι έτσι μπορούν να έμφανιστούν με μόνον μενές σχέσεις με μορφή καθαρά άσυμμετρική τόσο μεταξύ των άτόμων όσο και μεταξύ των άτόμων και της κοινότητας. Άλλά αυτή ή άσυμμετρία δέν είναι ακόμα έξουσία άν στην όλόκληρά της οι κοινωνικές σχέσεις κατορθώνουν να άνασυνθέτουν μία ούσιαστική ίσοδυναμία έξουσίας μεταξύ όλων των άτόμων, άν δηλαδή έπιβεβαιώνεται αυτό που θά μπορούσαμε να όνομάσουμε γενική και άμοιβαία "συμβολική ανταλλαγή" έξουσίας κατά τήν όποια κανένας δέν καθορίζει τήν συμπεριφορά των άλλων περισσότερο άπό ό,τι καθορίζεται ή δική του συμπεριφορά και αντίστροφως.

Όταν, αντίθετα, ή άσυμμετρία μεταξύ των άτόμων γίνεται διαρκής και όταν ή άσυμμετρία μεταξύ των μεμονωμένων άτόμων και της κοινότητας καταλήγει σε άυθόρμητη άποδοχή των (και έντός των) άνασπόμενων όριων της και ή σχετική έξουσία γίνεται μία λειτουργία διαχωρισμένη άπό τήν κοινωνία, λειτουργία που άναλαμβάνεται και έπιβάλλεται από ειδικές κοινωνικές ομάδες, όταν δηλαδή ή άσυμμετρία θεομοποιείται σε δομές και κώδικες ιεραρχικής συμπεριφοράς, τότε έμφανίζεται ή έξουσία όπως τήν ξέρουμε, ή κρατική έξουσία.

Η κρατική έξουσία άπορρέει άπό τή διάχυτα ύπάρχουσα έξουσία (τήν εύρέως έννοούμενη άυταρχικότητα), αλλά όχι ύποχρεωτικά" όπως και ή άνισότητα μπορεί να γεννηθεί, αλλά όχι ύποχρεωτικά, άπό τήν άνομοιότητα.

Έπαναλαμβάνουμε, για να μην ύπάρχουν άμφιβολίες, ότι ή σημασία που άποδίδουμε εδώ στους όρους "κρατική έξουσία" και "διάχυτα ύπάρχουσα έξουσία" (και αυτό, γιατί τό άπαιτεί ή άνάλυση μας) δέν αντίστοιχει στην τρέχουσα χρήση των όρων άπό τούς άναρχικούς (οι όποιοι, τίς περισσότερες φορές, συνδέουν τούς δύο όρους σε μία ένιαία και άδίακριτη άρνητική αξία), ούτε και στην τρέχουσα χρήση των όρων άπ'τους άπολογητές της ιεραρχίας που σκόπιμα συγχέουν τή διάχυτα ύπάρχουσα έξουσία με τήν κρατική έξουσία για να δικαιολογήσουν τήν ύπαρξη της δεύτερης. Διαχωρίζοντας με τό δικό μας τρόπο τούς δύο όρους, μπορούμε να πούμε ότι, για τόν άναρχισμό, όσο περισσότερο έλευθερία ύπάρχει ή όσο περισσότερο άναπτύσσεται ή έλευθερία τόσο περισσότερο έμποδίζεται ή λεγόμενη "διάχυτα ύπάρχουσα έξουσία" να γίνει κρατική έξουσία και ή άνομοιότητα άνισότητα. Με μία ούσιαστική διαφορά: ή διάχυτα ύπάρχουσα έξουσία, άπό τή φύση της, έμπεριέχει πολύ μεγαλύτερους κινδύνους να μετατραπεί σε κρατική έξουσία, δηλαδή να έρθει σε αντίθεση και να περιορίσει τήν έλευθερία, ενώ ή άνομοιότητα (ή εύρέως έννοούμενη ποικιλομορφία) είναι άπόλυτα συνυφασμένη με τήν έλευθερία. Έξάλλου, ή πρώτη θά πρέπει να περιοριστεί στο φυσιολογικό "έλάχιστο", ακόμα και σαν συλλογική λειτουργία², ενώ ή δεύτερη πρέπει να επεκταθεί σ'όλο της τόν πλοΐτο ως τό φυσιολογικό "μέγιστο".

Η κοινωνική έλευθερία του άναρχισμού, λοιπόν, σημαίνει κατ'ανάγκην ίσότητα και άνομοιότητα. Η, άν προτιμάτε, ή άναρχική έλευθερία, που είναι ή πιό άκραία και σκεκτική έρμηνεία ή όποία έχει προταθεί ως τώρα, μπορεί να θεωρηθεί ως ή πιό άκραία και σκεκτική ίσότητα (γιατί είναι τέτοια ακόμα και άπέναντι στη διάχυτα ύπάρχουσα έξουσία άρνού-

μενη τή μετατροπή της σε κρατική εξουσία, δηλαδή σε άνηση εξουσία) μαζί με τήν πιο άκραία και συνεκτική άνομοιότητα.

Πράγματι, χωρίς καθόλου νά είναι άντιφατικές, οί έννοιες ισότητα και άνομοιότητα είναι συμπληρωματικές: παράδοξο άλλα είναι αλήθεια, είναι ή άνισότητα πού οδηγεί στην όμοιομορφία, τήν ίσοπέδωση, τή μαζικοποίηση. "Άκόμα και σήμερα άκούμε νά επαναλαμβάνεται επίπονα άλλα και επίμονα," γράφει ό Γκουίνττούτσι, "ότι, προτείνοντας τήν ισότητα, θέλουμε νά παραβιάσουμε τήν ανθρώπινη φύση" πού δημιουργεί τίς "διαφορές" και όμως, είναι άπλό: είναι δυνατό νά υπάρχουν διαφορές, και μάλιστα χωρίς συγκρούσεις, μόνο σε καταστάσεις ισότητας ένω, αντίθετα, οί διαφορές ίσοπεδώνονται στίς καταπιεστικές επίπεδοποιήσεις τών τάξεων και τών κοινωνικών στρωμάτων όπου όλοι είναι έναλλάξιμοι." "Η άνομοιότητα," όπως έλεγα γράφοντας για τήν αυτόδιεύθυνση, "πρέπει όχι μόνο νά είναι άποδεκτή άλλα και νά εκθειάζεται, νά επιδιώκεται, νά δημιουργείται και νά αναδημιουργείται συνεχώς. Γιατί ή άνομοιότητα είναι μία άνάγκη του ανθρώπου, γιατί ή

άνομοιότητα είναι μία αξία καθεαυτή. Τό άνόμοιο είναι ωραίο."

"Ελευθερία, ισότητα και άνομοιότητα σε όσο γίνεται μεγαλύτερο βαθμό και σε άναγκαία συνοχή μεταξύ τους: αυτός είναι ό είδοποιός χαρακτήρας του άναρχισμού. Και από εδώ άκριβώς άπορρέει ή ιδιαίτερότητα τής άναρχικής ούτοπίας.

12. Ό άναρχισμός είναι, λοιπόν, ή έλπίδα και ή θέληση για έναν κοινωνικό μετασχηματισμό τόσο ριζοσπαστικό, σε τόσο μεγάλη αντίθεση με τήν ύπάρχουσα τάξη πραγμάτων, ώστε νά καταστεί έφικτή μία ίσχυρότατη ούτοπική τάση. Άλλά αυτή ή ούτοπική τάση είναι επιπλέον άναγκαία για νά προσανατολιστεί ή κοινωνική δράση προς μία τόσο ριζοσπαστική αλλαγή ώστε νά καταστεί άναγκαίο ένα πραγματικό ποιοτικό άλμα: όσο μεγαλύτερη είναι ή άπόσταση μεταξύ του ύπαρκτου και τής άρνήσής του τόσο μεγαλύτερη πρέπει νά είναι και ή τάση για νά επιτραπεί στο "μέλλον" νά είσχωρήσει στο παρόν ώστε νά τό μετασχηματίσει, για νά επιτραπεί στο άνέφικτο νά γίνει έφικτό. Πράγμα πού, κατά σύμπτωση, έξηγει και τήν παρουσία "χιλιαστικών" στοιχείων στα μαζικά άναρχικά κινήματα.

Άφου ή άναρχική αλλαγή προϋποθέτει ένα πολιτικό ποιοτικό άλμα (μία "πολιτιστική αλλαγή" μπορούμε νά πούμε), ή λειτουργία τής άναρχικής ούτοπίας είναι πάνω άπ' όλα ή επαναστατική λειτουργία: ν' άναπτύξει τήν έλπίδα και τή θέληση για αλλαγή τής κοινωνίας σε τέτοιο σημείο ώστε όχι μόνο νά ξεπεράσουν τά όρια ένός δεδομένου συστήματος εξουσίας, άλλα και νά καταστραφεί τελείως ή πολιτιστική μεμβράνη πού χωρίζει τό συμβολικό χώρο τής εξουσίας από τό συμβολικό χώρο τής ελευθερίας. Μία μεμβράνη πού δημιουργήθηκε με τήν επί χιλιετίες έναπόθεση και στρωμάτωση στίς χαρακτηριστικές τών ατόμων και τήν κοινωνική φαντασία (καθώς και με τήν μεταβίβαση από γενιά σε γενιά) τών και τών ιεραρχικών-έξουσιαστικών συμπεριφορών και ιεραρχικών αξιών, ένα σωρό φαντασιώσεων και μύθων πού κατασκευάστηκαν από — και για — μία κοινωνία χωρισμένη σε κυρίαρχους και κυριαρχούμενους.

Σ' αυτή τήν πολιτιστική ρήξη βυίσκεται και ή πραγματική σημασία τής άναρχικής επανάστασης, πού δέν είναι ή "μεγάλη όργιαστική νύχτα", δέν είναι ή "άποκάλυψη", άλλα μία "μεταλλαγή" με πρωτοφανή ένταση και διάσταση πού συντίθεται από ήθικές, δομικές και συμπεριφορικές αλλαγές, από ατομικές και συλλογικές αλλαγές. Άφου τό κράτος έχει είσχωρήσει άκόμα και μέσα στα κεφάλια τών ανθρώπων, τόσο τών δούλων όσο και τών άφεντικών, ή ούτοπική λειτουργία είναι επαναστατική λειτουργία με τήν άναρχική έννοια όταν και όσο κατορθώνει νά διαλύει αυτό τό "άσυνείδητο κράτος", όπως τό όνομάζει ό Λουρό, επιτρέποντας έτσι τήν άποδέσμευση τής έν δυνάμει τεράστιας ανθρώπινης ενεργητικότητας, τήν ελεύθερη ροή (πού τόσο φοβούνται και οί δούλοι και τά άφεντικά) του "καταρρόκτη τής άναρχίας".

Παρ' όλα αυτά, ή ούτοπική τάση του άναρχισμού δέν εξαντλείται στην επαναστατική λειτουργία πού επιφέρει τό πολιτιστικό άλμα, γιατί αυτή δέν οδηγεί άπ' τό ένα κλειστό σύστημα στο άλλο όπως συμβαίνει με τίς ούτοπίες πού κινούνται μέσα στο χώρο τής εξουσίας. Η άναρχική ούτοπία είναι μία διαρκής ούτοπία, είναι ίσως ή μόνη ούτοπία πού δέν μπορεί νά γίνει ιδεολογία με τή μοναχμιανή έννοια, πού δέν μπορεί, δηλαδή, νά γίνει δικαίωση του ύπαρκτου. Μπορούμε βέβαια νά φαντασθούμε έναν περιορισμό τής ούτοπικής τάσης με τήν επαναστατική ρήξη άλλα ό ελευθεριακός χαρακτήρας τής άναρχικής ούτοπίας έγγυάται τή συνέχεια μιας άμειωτης τάσης για αλλαγή. Γιατί ό χώρος στον οποίο τοποθετείται τότε ή κοινωνία είναι ό χώρος τών άπειρων δυνατοτήτων για έξερεύνηση. Η ελευθεριακή κοινωνία είναι άνοιχτή κοινωνία. Η άναρχική ούτοπία είναι ένας άπλησίαστος όρίζοντας: μπορεί νά πει κανείς ότι έφτασε στην "Ινδία ένω αντίθετα έχει φτάσει στην Άμερική και μετά νά στηρίξει σ' αυτό τό γεγονός μία όλόκληρη ιδεολογία, άλλα κανείς δέν μπορεί νά πει ότι πλησίασε τον όρίζοντα. Κανείς δέν μπορεί νά ίσχυρισθεί ότι είναι δυνατό νά εξαντληθούν οί άπειρες μορφές τής ελευθερίας.

2. Οί άναρχικοί επανειλημμένα επισήμαναν τον κίνδυνο νά μετατραπεί ή συλλογική εξουσία σε έκείνη τήν "τυραννία τής κοινωνίας", στην όποία αναφέρεται ό John Stuart Mill ("On Liberty", Penguin 1976).

13. Στην πραγματικότητα, λοιπόν, η άναρχική ούτοπία είναι ο χώρος τών χιλιάδων ούτοπιών που όχι μόνο μπορούν να διαδέχονται ή μιά τήν άλλη, όπως στην εικόνα του Όσκαρ Ουάιλντ, αλλά και να συνυπάρχουν σε διαφορετικές κοινωνίες ή μέσα στους κόλπους τής ίδιας κοινωνίας. Η άναρχική ούτοπία δέν έχει τίποτα κοινό μέ έκείνες τίσ "μονολιθικές και όμοιογενείς κατασκευές όπου δέν συμβαίνει καμιά άλλγη", στίς όποίες αναφέρεται ο Ντάρνεντορφ. Κάτι τέτοιο μπορεί νά άληθεύει για τίσ μεμονωμένες ούτοπικές έφαρμογές, για τά μεμονωμένα ούτοπικά μοντέλα. Δέν δυσκολευόμαστε νά παραδεχθούμε ότι τα περισσότερα ούτοπικά μοντέλα έχουν αυτό τό χαρακτήρα του άσφυκτικού κομφορμισμοú και τής νεκρής σταθερότητας (δέν ήταν καθόλου τυχαίο πού πολλές ούτοπίες — σχεδόν όλες — ήταν έξουσιαστικές ούτοπίες, μοντέλα έξουσίας). Πράγμα όμως πού, όπως είδαμε, δέν ισχύει στην περίπτωση τής ούτοπικής λειτουργίας πού είναι δυναμική λειτουργία και ή εξέλιψη αυτής τής λειτουργίας θά οδηγούσε σε μιá "κατάσταση στασιμότητας" στην όποία ο άνθρωπος δέν είναι παρά ένα πράγμα και ή όποία δέν είναι παρά "ο θάνατος τής ανθρώπινης θέλησης" (Μανχάιμ). Έπίσης, σε καμιά περίπτωση δέν συμβιβάζεται μέ τό χαρακτήρα τής άναρχικής ούτοπίας, ή εικόνα πού δίνει ο Ντάρνεντορφ για τήν κοινωνία τής ισοτήτας, συγχεόντας τήν άνισότητα μέ τήν άνομοιότητα — ("Η κοινωνία τής άπόλυτης ισοτήτας είναι μιá ιδέα όχι μόνο έξωπραγματική αλλά και φοικαλέα: στην Ούτοπία δέν βασιλεύει ή έλευθερία (...) αλλά ή τελειότητα του τρόπου ή τής άπόλυτης άνίας.") Και αυτό, γιατί ο άναρχισμός προúποθέτει τήν έπιλογή τής έλευθερίας πού είναι και ή μέγιστη έγγύηση για τήν έλευθερία τής έπιλογής για τήν όποία κόπτονται οι ρυπαροί φιλελευθεροδημοκράτες τύπου Ντάρνεντορφ.

Η άναρχική ούτοπία είναι ο χώρος τών χιλιάδων ούτοπιών, είναι δηλαδή ο χώρος τών χιλιάδων μοντέλων πού έξερευνοúν τίσ μορφές τής έλευθερίας, μέ τή διπλή λειτουργία τής ανατρεπτικής επέμβασης στην κοινωνική φαντασία (προσπάθεια νά άποδειχθεί τό έφικτό του "άνεφικτου", νά άποδειχθεί τό πραγματοποιήσιμο του "άπίστευτου") και τής πειραματικής έφαρμογής τών προτάσεων για μιá έλευθεριακή, έξισωτική κοινωνία. Η οίκοδόηση τέτοιων μοντέλων και ή σύγκρισή τους είναι μιá πράξη λογική πού, όπως είπαμε, έπιτρέπει τήν όρθολογική έξερεύνηση του μέλλοντος πού έπιθυμούμε νά οίκοδοήσουμε, για νά μπορούμε άκριβώς νά τό οίκοδοήσουμε άποφεύγοντας τά μαζικά πειράματα μέ ζωντανά πειραματόζωα, άποφεύγοντας τά λάθη και τίσ συνειδητές προδοσίες. Λογική, ίσως νά είχαν άποφευχθεί πολλά από τά λάθη και τίσ μοιραίες άβεβαιότητες τής ισπανικής επανάστασης, αν τό άναρχικό κίνημα είχε ένα λιγότερο άπλουστευτικό όραμα για τήν άπελευθερωμένη κοινωνία, τους μηχανισμούς λήψης άποφάσεων και τήν τεράστια προβληματική τής μετάβασης.

Η άρνηση από μέρος τών άναρχικών για έναν τέτοιο πειραματισμό, για τή συζήτηση δηλαδή τών προβλημάτων όργάνωσης τής έλευθεριακής κοινωνίας (είτε λόγω του φόβου για μιá "φυγή προς τά έμπρός" είτε λόγω τής άποψης ότι ή οίκοδόηση τής έλευθερίας δέν είναι έργο δικό μας αλλά τών μαζών, του συλλογικού πρωταγωνιστή τής κοινωνικής επανάστασης, και έπομένως πρέπει νά άσχοληθούμε μόνο μέ τήν καταστροφή τής παλιάς κοινωνίας), ή άρνηση αυτή είναι τελείως παράλογη. Τά λάθη αυτής τής έπιχειρηματολογίας άποκαλύπτουν τόσο τήν άδυναμία κατανόησης τής ούτοπικής λειτουργίας όσο και τήν καθήλωση σε μιá άύστηρά ντετερμινιστική άντίληψη τής ιστορίας ή μιá άύστηρά φυσιοκρατική άντίληψη του ανθρώπου ή άκόμα και σε μιá σαφώς μυστικιστική άντίληψη για τήν επανάσταση. Είναι μιá άρνηση ή όποία θανατώνει τήν ανατρεπτική δημιουργικότητα, μιá άρνηση πού συρρικνώνει τόν πνευματικό πλοúτο και τό συγκινησιακό περιεχόμενο του άναρχισμοú, πού άφήνει τήν έλευθεριακή θεωρία και τήν έλευθεριακή πρακτική άσπληες άπέναντι στα άμεσα προβλήματα τής καταστροφής και τής οίκοδόησης και, πάνω άπ' όλα, άσπληες άπέναντι στην τρομακτική δύναμη τής κοινωνικής άδυναμίας μέ τήν όποία ή έξουσία κατορθώνει νά αναγεννάται από τίσ στάχτες της μετά από κάθε επαναστατική ρήξη.

14. "Όταν πέθανε τό παλιό άφεντικό," γράφει ο Γκουίντοúτσι, "ο δούλος κατάφερε επιτέλους νά νικήσει αλλά δέν ήξερε πώς θά οίκοδοήσει τήν καινούρια κοινωνία. Πράγματι, περιορίστηκε πάντα στην άρνηση και ποτέ δέν έπεξεργάστηκε κάποια πρόταση για μιá έναλλακτική κοινωνία ίκανή νά λειτουργεί άπόλυτα δημοκρατικά σε όλα τά θέματα." Για μιá κοινωνία χωρίς κράτος, θά έλεγε πιό συγκεκριμένα ένας άναρχικός.

Τό κράτος, σήμερα περισσότερο από ποτέ, έναρκώνει τήν ιεραρχία. Αν χθές ήταν μόνο ή όργάνωση τής πολιτικής έξουσίας, σήμερα τό κράτος ένωματώνει και νομιμοποιεί (και έτσι δικαιώνεται και τό ίδιο) όλοένα περισσότερες κοινωνικές λειτουργίες (οικονομικές, παιδαγωγικές, πολιτιστικές κτλ.). Η ούτοπία του κράτους — ή τεχνοκρατική ούτοπία — είναι ή όμηση όλης τής κοινωνίας σύμφωνα μέ τίσ δικές του ιεραρχικές άρχες, είναι ή άπόλυτη έξουσία. Είναι μιá ούτοπία πού, αν πραγματοποιηθεί, θά έπιφέρει τό θάνατο τής κοινωνίας, αλλά και (τί είρωνεία!) τήν αυτοκτονία του κράτους πού μπορεί νά ύπάρχει μόνο σαν παράσιτο τής κοινωνίας.

Σάν τόν καρκινώνο ίο πού εισβάλλει στους πυρήνες τών κυττάρων κι επέκτείνεται από κύτταρο σε κύτταρο, από ιστό σε ιστό, ώπου νά θανατώνει τόν οργανισμό, έτσι και τό κράτος είσιχωρεί όλο και πιό πολύ, όλο και πιό βαθιά στην κοινωνία. Η άναρχική ούτοπία είναι, λοιπόν, τά αντίσώματα πού πρέπει νά δημιουργήσει ή κοινωνία σε όλοένα αύξανόμενες ποσότητες για νά μπορέσει νά έπιζήσει.

Η κοινωνία έναντίον του κράτους, τό κυριότερο σύνθημα τής άναρχικής ούτοπίας, είναι ή έξέγερση τών κυριαρχούμενων κοινωνικών ομάδων (τών τάξεων πού ύφίστανται τήν έκμετάλλευση, τών γυναικών, τών καταπιεσμένων μειονοτήτων...) ενάντια στην κυριαρχία, ενάντια στη λογική τής έξουσίας πού έναρκώνεται από τό κράτος. Άλλά για νά μπορέσει ή κοινωνία νά κινηθεί ενάντια στο κράτος, πρέπει πάνω άπ' όλα νά μπορέσει νά έννοήσει τόν έαυτό της — σαν πραγματική δυνατότητα, όχι σαν όνειρο — χωρίς χωροφύλακα, παπά, δικαστή, άφεντικό, γραφειοκράτη, διευθυντή... πρέπει δηλαδή νά μπορέσει νά φαντασθεί τόν έαυτό της χωρίς ρόλους έξουσίας, χωρίς ιεραρχικές δομές. Πρέπει νά έπινοήσει — και όσο γίνεται νά δοκιμάσει στην πράξη — μορφές αυτοδιεύθυνσης και άμεσης δημοκρατίας, άποκέντρωσης και φεντεραλισμοú. Πρέπει νά έπινοήσει και νά δοκιμάσει στην πράξη μη ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ άντρα και γυναίκας, ενήλικων και παιδιών, πόλης και ύπαίθρου, χειρωνακτικής και πνευματικής έργασίας. Πρέπει νά έπινοήσει και νά δοκιμάσει στην πράξη άναρχικά ούτοπικά μοντέλα.

15. "Δέν έχουμε τήν πρόθεση," έγραφε ο Μπακούιν, "νά έπιβάλλουμε σε όποιοδήποτε λαό ένα κοινωνικό σύστημα πού θά τό άντλήσουμε άπ' τά βιβλία ή θά τό έπινοήσουμε έμεις. Ο λαός θά είναι ευτυχής και έλεύθερος μόνο αν μπορέσει νά όργανωθεί από μόνος του." Άποψη πού, άναμφίβολα, δέχονται όλοι οι άναρχικοί. Άλλά εκείνο πού άποδοκιμάζεται έδώ δέν είναι ή ούτοπική προοπτική γενικά, είναι ή, σαφώς αντι-άναρχική, άπαίτηση νά έπιβληθούν στο παρόν και τό μέλλον προκατασκευασμένα προγράμματα γενικής σωτηρίας, είναι τό τεχνοκρατικό όνειρο τώσων και τώσων φιλόδοξων σωτήρων τής κοινωνίας πού θέλουν νά φυλακίσουν τήν πραγματικότητα μέσα στο ζουρλομανδύα τής δικής τους όρθολογικότητας, είναι ή "εύτυχία" πού προκατασκευάζεται για λογαριασμό του λαοú από τους "θεοφώτιστους πρίγκηπες" (ή από τίσ "επαναστατικές" δικτατορίες), ή "εύτυχία" τών έξουσιαστικών ούτοπιών πού κατασκευάζεται σύμφωνα μέ τίσ ιδέες περί εύτυχίας τών δημιουργών τους.

Άντίθετα, οι αντι-έξουσιαστικές ούτοπίες, όπως παρατήρησε ή Μαρία-Λουίζα Μπερνέρι, "δέν επιδιώκουν νά παρουσιάσουν ένα προκατασκευασμένο πρόγραμμα, αλλά τολμηρές και έτερόδοξες ιδέες, (...) άπαιτούν νά είναι κάθε άνθρωπος "μοναδικός" κι όχι ένας μέσα στο πλήθος", προτείνουν "μιá ιδανική ζωή χωρίς νά έπιβάλλουν κάποιο πρόγραμμα — δηλαδή, ένα νεκρό σχήμα πού έφαρμόζεται στη ζώσα ύλη."

Στόν αντίποδα, λοιπόν, του ούτοπιστικοú-έξουσιαστικοú προγράμματος βρίσκεται ή πρόταση, ή ούτοπική πρόταση, για τήν όποία μιλάμε έδώ, ή πρόταση σαν ά-

In the
Hertfordshire
Highlands

Twenty-one
miles
from Kings Cross

The New Town for Residence & Industry.

It is not good to waste two hours daily in trains, buses and trams to and from the workshop, leaving no time nor energy for leisure or recreation.

At Welwyn Garden City a man's house will be near his work in a pure and healthy atmosphere

He will have time & energy after his work is done for leisure & recreation

Yesterday

Living and Working in the Smoke

To-day

Living in the Suburbs - Working in the Smoke

To-morrow

Living & Working in the Sun at WELWYN GARDEN CITY

τομική και συλλογική δημιουργικότητα, σαν ατομικός ή συλλογικός πειραματισμός, μία πρόταση που αναπτύσσεται μαζί με τον κοινωνικό αγώνα, μαζί με τό επαναστατικό κίνημα, σε συνεχή αλληλεπίδραση μεταξύ θεωρίας και πρακτικής, μεταξύ επιστήμης και ήθικης. "Όπως έλεγε ο Μαλατέστα: "Τό ούσιαστικό δέν είναι ό θρίαμβος τών προγραμμάτων μας, τών προτάσεών μας, τών ουτοπιών μας, που άλλωστε πρέπει να επιβεβαιώνονται από τήν έμπειρία και ένδέχεται να τροποποιηθοϋν κατά τήν έφαρμογή τους". Και είναι σαφές ότι έδω άρνείται — με συνέπεια — τή δογματική άκαμψία τών μοντέλων, όχι τήν ύπαρξη και τή χρησιμότητά τους.

Ο ίδιος ό Μαλατέστα (στήν "Αναρχία") περιγράφει μ' έκπληκτική σαφήνεια και ακρίβεια τό μοντέλο τής έλευθεριακής κοινωνίας και πριν άπ' αυτόν ό Κροπότκιν (στήν "Κατάκτηση του Ψωμιού"), και μετά από αυτόν ό Μπεσνάρ (στόν "Καινούριο Κόσμο"). Τόσο αυτοί όσο και άλλοι άναρχικοί, γνωστοί και άγνωστοί, προσπάθησαν όχι μόνο να καταστρέψουν συνθέμελα τό σύστημα κυριαρχίας και έκμετάλλευσης αλλά και να θέσουν τις βάσεις για μία κοινωνία χωρίς έξουσία φρόντισαν δηλαδή να ζωντανέψουν όλο τόν λαμπερό πλοϋτο τής άναρχικής ουτοπίας: μερικές φορές με τά γραπτά τους, πίσωσνά όμως με τή συμπεριφορά τους, με τις έπιλογές τους, με τήν ίδια τους τή ζωή.

Αυτοί, οι άναρχικοί, κράτησαν ζωντανό με τό λόγο και τό παράδειγμα — στήν καθημερινότητα και τούς άγώνες, στόν ένθουσιασμό τών επαναστατικών περιόδων ή στήν κούραση τής υποχώρησης, στό έργοστάσια τής Βαρκελώνης ή στό σταλινικά στρατόπεδα συγκέντρωσης, με άπειρες αντίφάσεις αλλά και μ' άνυποχώρητη συνέπεια — τό όραμα για μία έφικτή-άνεφικτη κοινότητα έλευθερων και ίσων ανθρώπων. Έφικτή γιατί είναι μέσα στό πλαίσια τής ανθρώπινης "φύσης", άνέφικτη γιατί είναι έξω από τά πλαίσια τής κυρίαρχης κουλτούρας. Έφικτή γιατί ό άνθρωπος μπορεί να θεωρεί και να θέλει τόν έαυτό του έλεύθερο μεταξύ έλευθερων, άνέφικτη άν ό δούλος συνεχίζει να θεωρεί τόν έαυτό του δούλο και να όνειρεύεται πότε θα γίνει άφεντικό.

Αυτοί, οι άναρχικοί, έδωσαν συγκεκριμένο και σύνειδητό περιεχόμενο σ' ένα όραμα που, σαν όνειρο ή σαν πρόταση, με λανθάνουσα μορφή τις περισσότερες φορές αλλά και έκδηλη κατά διαστήματα, διαπερνά όλη τήν ιστορία τής κυριαρχίας, όλες τις άτομικές και συλλογικές έξεγέρσεις. Αυτοί — καθώς και εκείνα τά κοινωνικά κινήματα που, σε διαφορετικό βαθμό, τόσο αυθόρμητα όσο και με τήν έπιρροή τών άναρχικών, έπιδίωξαν να πραγματώσουν αυτό τό όραμα τής έλευθερίας και τής ισότητας — άπέδειξαν ότι ή άναρχική ουτοπία δέν είναι ή "φαντασική άνατροπή" αλλά ή "άνατρεπτική φαντασία".

(Μετάφραση: Πάνος Μούγιος)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- A. Argenton: Utopia e condotta umana.
- M. Baldini: Il Pensiero Utopico.
- M.-L. Berneri: Journeys through Utopia.
- M. Buber: Paths in Utopia.
- M. Bookchin: Utopianism and Futurism.
- E. Callenbach: Ecotopia.
- G. Campanini: La societa industriale tra ideologia e utopia.
- B. Cattarinussi: Utopia e societa.
- P. Clastres: La societe contre l'Etat.
- R. Dahrendorf: Uscire dall'utopia.
- R. Dumont: L'utopie ou la mort.
- P. Giordani: Il futuro dell'utopia.
- R. Guiducci: La societa impazzita.

- A. Huxley: Θαυμαστός Καινούριος Κόσμος, Έπιστροφή στο Θαυμαστό Νέο Κόσμο.
- H.F. Infield: From Utopia to Reform.
- R. Lourau: L'Etat inconscient.
- K. Mannheim: Ideology and Utopia.
- H. Marcuse: The End of Utopia.
- A. Montagu: Learning Non-Aggression.
- W. Morris: News from Nowhere.
- L. Mumford: History of Utopia.
- G. Orwell: 1984.
- K. Popper: The Misery of Historicism.
- G. Statera: Storia di un'utopia.
- B.F. Skinner: Walden due.
- Y. Zamyatin: Έμεις.